

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-02/064-075>

УДК (UDC) 94 (438 : 477.84) "1919/1939" : 373.5 (091)

TRANSFORMATION OF CLASSICAL GYMNASIUM EDUCATION IN TERNOPIL DURING THE INTERWAR PERIOD (1919–1939): THE CASE OF THE JULIUSZ SŁOWACKI GYMNASIUM

Stepan Vasylyshyn*

Abstract

The aim of the article is to provide a comprehensive analysis of the transformation of classical gymnasium education in Ternopil in 1919–1939, using the Juliusz Słowacki Gymnasium as a case study, taking into account the structural, educational-methodological, socio-cultural, and personnel aspects of its functioning.

The methodological framework of the study is based on the principles of historicism, objectivity, and systematicity, which make it possible to examine the transformation of gymnasium education in Ternopil within the context of the socio-political changes of the interwar period. A complex of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and special historical methods, including the historical-comparative, problem-chronological, and source-critical approaches, has been applied, enabling the reconstruction of the specific features of the functioning of the Juliusz Słowacki Gymnasium.

The scientific novelty of the study lies in the comprehensive coverage of transformational processes in the system of secondary education in Ternopil based on little-known archival sources, including matriculation (matura) examination protocols, "genealogies of graduates", and personnel records of teachers. For the first time, the article offers a holistic reconstruction of the functioning of the gymnasium as a social institution that combined educational, upbringing, and state-building functions. It is demonstrated that the gymnasium served as an important mechanism of social mobility, ethno-confessional integration, and the formation of the intellectual elite of the region.

The conclusions substantiate that the development of gymnasium education in Ternopil during the interwar period was characterized by a dual nature: on the one hand, the continuity of the classical humanitarian (humanistic/classical) tradition was preserved; on the other hand, it underwent gradual modernization in accordance with state needs. The reform of 1932 became a turning point, leading to the transition toward differentiated and specialized education, strengthening state control, and increasing the ideological component of the educational process. It is established that the Juliusz Słowacki Gymnasium functioned as an important center for shaping a disciplined, state-loyal, and culturally integrated citizen, while simultaneously preserving elements of the region's multinational and multi-confessional specificity.

Keywords: Ternopil Voivodeship, gymnasium education, Juliusz Słowacki Gymnasium, Jędrzejewicz reform, interwar period

* PhD in History, head of Humanitarian department of Kopychyntsi city council, history teacher in Lyceum of Hadynkivtsi village Kopychyntsi city council, Chortkiv district, Ternopil region, Hadynkivtsi village, Ukraine. E-mail: stopiks@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9926-6871>

ТРАНСФОРМАЦІЯ КЛАСИЧНОЇ ГІМНАЗІЙНОЇ ОСВІТИ В ТЕРНОПІЛІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919–1939 РР.): НА ПРИКЛАДІ ГІМНАЗІЇ ІМ. Ю. СЛОВАЦЬКОГО**Степан Васишин*****Анотація**

Метою статті є комплексний аналіз трансформації класичної гімназійної освіти в Тернополі у 1919–1939 рр. на прикладі гімназії ім. Ю. Словацького, з урахуванням структурних, навчально-методичних, соціокультурних та кадрових аспектів її функціонування.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та системності, що дозволяють розглянути трансформацію гімназійної освіти у Тернополі в контексті суспільно-політичних змін міжвоєнного періоду. Використано комплекс загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних методів, зокрема історико-порівняльний, проблемно-хронологічний і джерелознавчий, що дали змогу реконструювати особливості функціонування гімназії ім. Юліуша Словацького.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному висвітленні трансформаційних процесів у системі середньої освіти Тернополя на основі маловідомих архівних джерел, зокрема протоколів іспитів зрілості, «родоводів абітурієнтів» та послужних списків педагогів. У статті вперше здійснено цілісну реконструкцію функціонування гімназії як соціального інституту, що поєднував освітні, виховні та державотворчі функції. Доведено, що гімназія виступала важливим механізмом соціальної мобільності, етноконфесійної інтеграції та формування інтелектуальної еліти регіону.

У **висновках** обґрунтовано, що розвиток гімназійної освіти у Тернополі в міжвоєнний період мав подвійний характер: з одного боку, зберігалася спадковість класичної гуманітарної традиції, з іншого – відбувалася її поступова модернізація відповідно до потреб держави. Реформа 1932 р. стала переломним етапом, що зумовив перехід до диференційованої та профільної освіти, посилення ролі державного контролю та ідеологізації навчально-виховного процесу. Встановлено, що гімназія ім. Ю. Словацького функціонувала як важливий осередок формування дисциплінованого, лояльного до держави та культурно інтегрованого громадянина, водночас зберігаючи елементи багатонаціональної та поліконфесійної специфіки регіону.

Ключові слова: Тернопільське воєводство, гімназійна освіта, гімназія ім. Ю. Словацького, реформа Єнджеєвича, міжвоєнний період

Цитування: Васишин, С. (2026). Трансформація класичної гімназійної освіти в Тернополі у міжвоєнний період (1919–1939 рр.): на прикладі гімназії ім. Ю. Словацького. *Консенсус*, 2, 64–75. <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-02/064-075>
URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/228>

* кандидат історичних наук, начальник Гуманітарного відділу Копичинецької міської ради, вчитель історії Ліцею с. Гадинківці Копичинецької міської ради Чортківського району Тернопільської області, с. Гадинківці, Україна. E-mail: stopiks@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9926-6871>

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси у сфері середньої освіти міжвоєнної доби становлять одну з ключових проблем соціальної та культурної історії Центрально-Східної Європи. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження еволюції класичної гімназійної моделі в умовах становлення та консолідації державності Другої Речі Посполитої. Освітня політика польської держави на так званих «східних кресах», зокрема на території Тернопільського воєводства, поєднувала модернізаційні імперативи з елементами спадковості попередніх освітніх систем, що зумовлює необхідність комплексного аналізу цього феномену на мікроісторичному рівні.

Актуальність теми дослідження визначається потребою переосмислення ролі класичної гімназії як інституції формування інтелектуальних та соціальних еліт у багатонаціональному середовищі Східної Галичини. Тернопільська державна друга чоловіча гімназія імені Юліуша Словацького постає у цьому контексті як репрезентативний освітній осередок, у якому відобразилися як загальнодержавні тенденції освітньої політики, так і регіональні особливості соціокультурного розвитку.

Аналіз наукових досліджень. Значний внесок у дослідження освітньої системи Тернопільського воєводства міжвоєнного періоду здійснив М. Галай¹, який у низці праць комплексно проаналізував адміністративні засади функціонування шкільництва в контексті освітньої політики Другої Речі Посполитої. Зокрема, автор розкрила механізми адміністрування освітньої галузі на воєводському та повітовому рівнях, окреслив особливості реалізації державної політики у сфері початкової освіти в 1932–1939 рр., а також простежив процеси становлення шкільництва в Тернопільському повіті у 1919–1932 рр. Окрему увагу М. Галай приділив польській системі підготовки вчителів, висвітливши інституційні та кадрові аспекти формування педагогічного корпусу. У ширшому контексті національно-освітньої політики польських урядів у Галичині важливе значення має фундаментальна монографія О. Рудої², у якій здійснено ґрунтовний аналіз стратегій держави щодо українського населення в 1920–1930-х рр., розкрито механізми впровадження асиміляційної моделі та реакції місцевого суспільства на освітні трансформації. Важливе місце в історіографії проблеми посідає праця польського дослідника

¹ Галай М. Адміністрування шкільництва Тернопільського воєводства в системі управління освітньою галуззю Другої Речі Посполитої періоду 1919–1939 років. *Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених*. Львів, Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 38–42; Галай М. Польська система підготовки вчителів у 1918–1932 роках. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. 31. С. 281–286; Галай М. Становлення та розвиток шкільництва в Тернопільському повіті у контексті освітньої політики Другої Речі Посполитої: 1919–1932 роки. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2011. Вип. 1. С. 115–118.

² Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції. Монографія. Львів, 2019. 802 с.

Ч.Е. Бліхарського³, яка є одним із найповніших узагальнюючих досліджень історії середніх навчальних закладів Тернополя. Автор детально висвітлює процес становлення та розвитку гімназійної освіти, зокрема приділяє значну увагу організаційним засадам діяльності навчальних закладів, кадровому складу, навчальним програмам і матеріальній базі. Окрему цінність становлять наведені статистичні дані, архівні матеріали та персоніфікований підхід до викладу, що дозволяє реконструювати освітнє середовище міста у міжвоєнний період. Сукупність цих досліджень формує концептуальну основу для подальшого вивчення регіональних особливостей розвитку освітньої системи Тернопільського воєводства.

Джерельну основу дослідження становлять матеріали Державного архіву Тернопільської області та Центрального державного історичного архіву України у Львові, зокрема протоколи іспитів зрілості, «родоводи абітурієнтів», послужні списки педагогів та документи кураторії. Використання цих джерел дозволяє не лише відтворити формально-інституційні аспекти функціонування гімназії, але й проникнути у внутрішню логіку освітнього процесу та повсякдення його учасників.

Метою статті є комплексний аналіз трансформації класичної гімназійної освіти в Тернополі у 1919-1939 рр. на прикладі гімназії ім. Ю. Словацького, з урахуванням структурних, навчально-методичних, соціокультурних та кадрових аспектів її функціонування.

Виклад основного матеріалу. Після відновлення державної незалежності Польщі освітня політика влади Другої Речі Посполитої була спрямована на уніфікацію та модернізацію шкільної системи, що передбачало, зокрема, трансформацію класичних гімназій відповідно до нових ідеологічних та педагогічних орієнтирів. У цьому контексті Тернопільська гімназія зазнала реорганізації у напрямі неокласичної освітньої моделі, яка поєднувала елементи традиційної гуманітарної підготовки з вимогами державного виховання. У 1920-х роках навчальний заклад функціонував у приміщеннях на вулиці Станіслава Конарського (будинки № 1 та 2), що свідчить про його інституційну стабілізацію в умовах післявоєнної відбудови. Станом на 1926 р. гімназія мала розгалужену організаційну структуру, охоплюючи вісім класів, поділених на 16 паралельних відділів, у яких навчалося 598 учнів, що вказує на її значний освітній потенціал та суспільний попит на середню освіту⁴.

Подальший етап інституційної трансформації закладу був пов'язаний із реалізацією освітньої реформи 1932 р., відомої як реформа Єнджеєвича. Відповідно до наказу міністра релігійних конфесій та народної освіти Войцех Свентославський від 23 лютого 1937 р. «Друга державна гімназія імені Юліуша Словацького в Тернополі» була реорганізована у «Другу державну середню школу та гімназію імені Юліуша Словацького», що відповідало новій структурній моделі загальної середньої освіти. Зазначена інституція поєднувала чотирирічний гімназійний ступінь із дворічним

³ Blicharski Cz.E. Historia gimnazjów i seminariów tarnopolskich. Biskupice, 1996. 719 s.

⁴ Zygmunt Zagórowski: Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych. Rocznik II. Warszawa-Lwów: Książnica-Atlas, 1926. S. 170.

ліцейним циклом, орієнтованим на профільну підготовку учнів. Унаслідок цих змін відбулося також остаточне закріплення одностатевого (чоловічого) характеру навчання, а ліцейний рівень було зорієнтовано переважно на гуманітарний профіль⁵. Така трансформація відображала загальноєвропейські тенденції диференціації середньої освіти та посилення її функції як інструменту формування інтелектуальної та адміністративної еліти держави.

Директорами школи упродовж зазначеного періоду були В. Ленкевич (1913–1931 рр.)⁶ та А. Хейльперн (від 1931 р.)⁷.

Початковий етап становлення польської державної освіти на теренах Тернопільщини характеризувався глибоким дуалізмом: з одного боку, відбувалося утвердження нових політико-правових реалій Другої Речі Посполитої, з іншого – зберігалася інерція австро-угорської педагогічної спадщини. Аналіз «Головного протоколу іспиту зрілості» за 1919–1920 навчальний рік свідчить, що структура звітності та методологія оцінювання знань абітурієнтів значною мірою копіювали перевірену десятиліттями австрійську модель⁸.

Навчальний план Тернопільської гімназії № 2 у цей період залишався класичним у найсуворішому розумінні цього слова. Пріоритет віддавався гуманітарному циклу, де латинська та грецька мови виступали не просто навчальними дисциплінами, а фундаментом інтелектуальної підготовки. Поруч із ними обов'язковими були польська та німецька мови, що підкреслювало багатомовний контекст регіону та необхідність підготовки кадрів, здатних оперувати науковими джерелами європейського простору.

Попри складну суспільно-політичну ситуацію в Тернополі у 1920 р., освітній процес не переривався. Протоколи фіксують проведення трьох екзаменаційних сесій: літньої, осінньої та зимової. Така гнучкість дозволяла молоді, яка часто була залучена до військових дій або стикалася з логістичними труднощами повоєнного часу, завершити навчання та отримати атестат зрілості. Дисципліни природничого циклу – математика та фізика – хоч і поступалися за кількістю годин філологічним студіям, викладалися на високому рівні, що підкріплювалося впровадженням пропедевтики філософії як вінця гімназійної освіти⁹. Прикметно, що релігія займала перше місце у переліку дисциплін, що свідчило про збереження конфесійного підходу до виховання молоді.

Архівні документи містять детальний «родовід абітурієнта», який був

⁵ Państwowe licea i gimnazja w Okręgu Szkolnym Lwowskim. „Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lwowskiego”. Nr 6, s. 264, 30 czerwca 1938.

⁶ Ruch służbowy. „Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lwowskiego”. Nr 3, s. 151, 25 marca 1932.; Sprawozdanie Dyrekcji II. Państwowego Gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny 1931/32. Tarnopol: 1932, s. 3, 7.

⁷ Sprawozdanie Dyrekcji II. Państwowego Gimnazjum w Tarnopolu za rok szkolny 1931/32. Tarnopol: 1932, s. 3; Sprawozdanie Dyrekcji II. Państwowego Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Tarnopolu za rok szkolny 1937/38. Tarnopol: 1938, s. 3.

⁸ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 27.

⁹ Ibid.

фактично «біографічним паспортом» учня. Він включав не лише сухі факти про дату і місце народження чи віросповідання, а й розгорнуту інформацію про попередню освіту. У тогочасних умовах це мало критичне значення: попри хаос Першої світової та польсько-української воєн, зміну державних кордонів і режимів, адміністрація гімназії вимагала суворого підтвердження «тяглості навчання»¹⁰. Це дозволяло уникнути освітніх прогалин та забезпечувало високу якість випускників, які претендували на статус майбутньої еліти.

Таким чином, етап 1919-1920-х років став періодом «м'якої адаптації», де класична гімназійна традиція слугувала стабілізуючим чинником у часи радикальних державних трансформацій.

Період 1930-х років став етапом найбільш радикальної перебудови середньої освіти у міжвоєнній Польщі, що безпосередньо відбилося на діяльності Тернопільської державної другої чоловічої гімназії ім. Ю. Словацького. Впровадження закону від 11 березня 1932 р., відомого як «реформа Єнджеєвича» (на честь міністра Януша Єнджеєвича), мало на меті уніфікацію освітнього простору, посилення державного виховання та прагматизацію навчання.

Головним наслідком реформи став поділ традиційної восьмирічної гімназії на два окремі ступені: чотирирічна гімназія (загальноосвітня), закінчення якої давало «малу матуру» та дворічний ліцей, який мав вузькоспеціалізований характер і готував безпосередньо до вступу у вищі навчальні заклади¹¹.

Соціокультурний ландшафт Тернопільської гімназії у міжвоєнний період відзначався вираженою поліконфесійністю, що було характерною рисою східно-галицького регіону. Аналіз «родоводів абітурієнтів» дає змогу реконструювати етнорелігійну структуру учнівського контингенту, де поруч із римо-католиками значну частку складали греко-католики та юдеї. Релігія в навчальному плані посідала фундаментальне місце, будучи першою в переліку обов'язкових дисциплін¹². Це свідчить про те, що держава розглядала конфесійне виховання як дієвий інструмент морально-етичного формування молоді, водночас залишаючи простір для релігійної самоідентифікації представників різних громад у межах єдиного освітнього простору.

Етноконфесійна палітра закладу відображала також динаміку соціальної мобільності. Гімназія виступала платформою, де діти з родин різних соціальних прошарків – від нащадків заможної міської інтелігенції до вихідців із сільських парафій – проходили процес уніфікованої соціалізації. Вивчення мов (польської, латинської, німецької та грецької) слугувало спільним культурним кодом, який нівелював етнічні перепони та готував абітурієнтів до життя в багатонаціональній державі. Таким чином, соціокультурна модель гімназії ім. Ю. Словацького поєднувала

¹⁰ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 33.

¹¹ Sadowska J. Jędrzejewiczowska reforma oświaty w latach 1932-1933. URL: <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3123/1/doktorat.pdf>

¹² Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 27

в собі принципи державної лояльності з повагою до традиційних релігійних цінностей учнівської спільноти.

Соціальна політика гімназії у міжвоєнний період скеровувалася на нівелювання економічних бар'єрів для обдарованої молоді, що стало особливо актуальним у часи повоєнної розрухи та глобальної економічної кризи 1930-х років. Документація закладу, зокрема «родоводи абітурієнтів», фіксує значний відсоток учнів із незаможних родин службовців та селян, чиє навчання ставало можливим завдяки системі звільнення від оплати за навчання (так званих «таксових пільг») та наданню державних стипендій¹³. У протоколах іспитів зрілості часто простежується зв'язок між високою академічною успішністю та отриманням соціальної допомоги, що підкреслювало роль гімназії як меритократичного інституту, де інтелектуальний капітал учня переважав його майновий стан.

Механізми підтримки включали не лише прямі грошові виплати, а й функціонування бурси (інтернату) та благодійних фондів, що діяли при навчальному закладі. В умовах «Великої депресії» адміністрація гімназії спільно з батьківським комітетом та релігійними громадами ініціювала створення допоміжних комітетів для забезпечення бідніших учнів підручниками та одягом. Це дозволяло мінімізувати відсів талановитої молоді, зумовлений фінансовою неспроможністю родин. Ретельний облік професійного стану батьків у документації давав змогу об'єктивно оцінювати потреби кожного абітурієнта та диференціювати обсяги наданої підтримки.

Український компонент у стінах гімназії мав специфічний правовий статус, зумовлений складною етнополітичною ситуацією в Галичині після 1919 р. У тогочасній офіційній документації, зокрема в «родоводах абітурієнтів», українська мова часто фігурувала під історичною назвою «руська мова», що відображало термінологічну традицію австрійського періоду, адаптовану польською адміністрацією. Вивчення рідної мови для учнів-українців (греко-католиків) було не лише освітнім процесом, а й важливим елементом збереження національної ідентичності в умовах державної політики уніфікації.

Практика викладання української мови та літератури в державній школі суворо регламентувалася навчальними планами. Хоча гімназія мала польську мову навчання, наявність у переліку дисциплін «руської мови» дозволяла українській молоді опановувати літературну норму та історію власної культури. Протоколи іспитів зрілості свідчать, що рівень вимог до цього предмета був співмірним із іншими філологічними дисциплінами, а успішність з нього фіксувалася в атестатах нарівні з латиною чи німецькою мовою¹⁴. Це створювало підґрунтя для формування двомовної української інтелігенції, здатної функціонувати в межах державної системи, зберігаючи свій етнокультурний корінь.

Особливу роль у підтримці українського компонента відігравали вчителі-

¹³ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 29.

¹⁴ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 50.

катехити греко-католицького віросповідання. Їхній статус як державних службовців, закріплений нормами законодавства 1920-х років, надавав їм офіційне право здійснювати не лише релігійне, а й національно-виховне кураторство над українськими учнями.¹⁵ Послужні списки педагогів підтверджують, що катехити часто виступали сполучною ланкою між українською громадою Тернополя та державною освітньою вертикаллю, забезпечуючи дотримання прав меншин на вивчення рідної мови навіть у період посилення централізаторських тенденцій після реформи 1932 р.

У міжвоєнний період кадрова політика в системі середньої освіти Тернополя базувалася на принципі одержавлення педагогічного корпусу. Ключовим етапом стало прийняття Закону від 1 липня 1926 р. «Про службові відносини вчителів», який остаточно прирівняв викладачів гімназій до державних урядовців¹⁶. Це означало сувору регламентацію професійного життя: кожен крок педагога фіксувався у «Послужному списку». Держава здійснювала повний облік не лише освітнього цензу, а й військового обов'язку, сімейного стану та «цензу осілості». Така система забезпечувала централізований контроль за кадрами та стабільність освітньої системи, оскільки гарантувала вчителям пенсійне забезпечення та соціальний захист в обмін на повну політичну лояльність.

Високий рівень викладання забезпечувався залученням фахівців із фундаментальною університетською освітою. Типова професійна траєкторія гімназійного наставника передбачала закінчення філософського або теологічного факультетів провідних університетів, зокрема Університету Яна Казимира у Львові¹⁷. Особливе місце в кадровому складі посідали священослужителі-катехити, які, окрім духовної освіти, мали здобувати право на викладання у школах середнього типу через систему державних іспитів. Наявність у штаті педагогів із науковими ступенями та дипломами європейського зразка підтримувала статус гімназії як елітарного закладу, де академічна традиція поєднувалася з новими державними стандартами.

Професійна мобільність вчителів у міжвоєнний період мала вертикальний та горизонтальний характер. Горизонтальна мобільність виявлялася у частих переміщеннях педагогів між гімназіями різних міст Тернопільського воєводства або навіть різних воєводств, що курувалося освітньою владою (кураторією) для обміну досвідом та «державного зміцнення» кадрів на східних теренах. Вертикальна мобільність залежала від вислуги років та успішного проходження атестацій. Аналіз особових справ показує, що вчитель міг пройти шлях від «ад'юнкта» або тимчасового вчителя до дійсного професора гімназії¹⁸. Така структурована кар'єрна драбина стимулювала педагогів до постійного вдосконалення та дотримання високих

¹⁵ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 131.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

стандартів дисципліни, що було наріжним каменем польської освітньої політики 1919–1939 рр.

Матеріали особової справи Юзефа Возьняка (1880 р.н., уродженця с. Байківці) репрезентують типовий зразок професійної біографії педагога, формування якого розпочалося в умовах австро-угорської освітньої системи та продовжилося в інституційних рамках польської державності, що дозволяє простежити тяглість кадрових практик у перехідну добу. Документальний комплекс містить розгорнуту інформацію про освітній ценз, стаж педагогічної діяльності, службові переміщення та кваліфікаційні процедури, що уможливило реконструкцію механізмів формування й функціонування педагогічного корпусу регіону. Аналіз послужного списку засвідчує поєднання високого рівня професійної мобільності з відносною кадровою стабільністю в системі середньої освіти, зокрема в гімназії ім. Ю. Словацького, а також фіксує не лише хронологію призначень і складання іспитів, але й соціально-демографічні характеристики (національність, конфесійна належність, сімейний стан), що відкриває можливості для вивчення процедур атестації та кар'єрного просування, регламентованих законодавством про державну службу та спеціальними нормами щодо вчителства 1926 р.¹⁹ Водночас документація справи відображає процес інтеграції педагогів у державний апарат через практики складання присяги на вірність та ведення ретельного обліку вислуги років у контексті пенсійного забезпечення, а наявність відписів дипломів і декретів про призначення підтверджує юридичну легітимацію статусу вчителя як державного службовця.

Гімназійне повсякдення у міжвоєнному Тернополі було строго структурованим та підпорядкованим ідеї формування «дисциплінованого громадянина». Протоколи іспитів та класні звіти свідчать про те, що кожен аспект життя учня – від успішності до поведінки поза межами закладу – перебував під наглядом. Важливим елементом повсякдення було ведення «каталогів», де фіксувалися не лише оцінки, а й пропуски занять, спізнення та зауваження щодо морального обліку²⁰. Виховна система базувалася на поєднанні класичної гуманітарної підготовки з суворою ієрархією: учень мав беззаперечно визнавати авторитет професора, який, своєю чергою, мав статус державного урядовця. Таке середовище створювало атмосферу високої відповідальності та готувало молодь до майбутньої державної служби.

Виховний процес у гімназії зазнав суттєвих трансформацій після реформи 1932 р. Якщо у 1920-х рр. акцент робився на універсальних християнських та класичних цінностях, то у 1930-х рр. на перший план виходить «державне виховання». Документи ліцею нового устрою (1938–1939 н.р.) відображають інтеграцію в навчальний процес заходів, спрямованих на виховання лояльності до Другої Речі Посполитої. Це виявлялося у святкуванні державних дат, участі у парадах та діяльності молодіжних організацій, що діяли при гімназії. Виховання «патріота-

¹⁹ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 31.

²⁰ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 28.

державника» стало головною метою ліцейного ступеня освіти, де ідеологічна підготовка була невід'ємною складовою іспиту зрілості²¹.

Незважаючи на процеси модернізації та одержавлення, релігійне виховання залишалося стрижнем гімназійного життя. Релігія була першим предметом у списку дисциплін, що виносилися на матуру, а духовні наставники (катехити) відігравали ключову роль у повсякденному житті учнів. Особові справи викладачів, зокрема О.Е. Вінницького, свідчать, що катехити були не просто вчителями, а кураторами морального стану гімназійної спільноти²². Вони здійснювали нагляд за відвідуванням богослужінь, проводили реколекції та виступали посередниками у вирішенні конфліктів. Таким чином, гімназійне повсякдення гармонійно поєднувало в собі світську державну лояльність із традиційними християнськими цінностями, що було основою консервативного виховного ідеалу тогочасної Галичини.

15 вересня 1938 р. кураторія Львівського шкільного округу інформувала дирекцію державного ліцею та гімназії імені Ю. Словацького у Тернополі про ознайомлення з курсом «Дисципліна учнівської молоді», гаслом якого було «Нехай твої вихованці самі встановлюють собі правила; ти маєш бути лише секретарем сейму та охоронцем цих правил»²³.

Економічний та соціальний виміри функціонування навчального закладу виразно простежуються через аналіз справ, присвячених оплаті за навчання, які відображають механізми фінансового регулювання доступу до середньої освіти. Архівний документ фіксує усталену практику звільнення від оплати на підставі «свідомств про бідність» або як форму заохочення за високі академічні досягнення, що свідчить про наявність елементів соціально орієнтованої освітньої політики, спрямованої на підтримку малозабезпечених, але здібних учнів. Така документаційна практика забезпечувала належний ступінь прозорості, юридичної верифікованості та інституційної безперервності обліку навчальних досягнень упродовж усього міжвоєнного періоду²⁴.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що трансформація класичної гімназійної освіти в Тернополі у міжвоєнний період мала еволюційно-революційний характер, поєднуючи елементи спадковості з радикальними модернізаційними змінами. На початковому етапі (1919–1920-ті рр.) визначальною рисою розвитку гімназії ім. Ю. Словацького була інерція австро-угорської освітньої моделі, що проявлялася у збереженні класичного канону навчання, багатомовності та усталених форм контролю знань. Ця спадковість виконувала стабілізаційну функцію в умовах післявоєнного хаосу та становлення нової державності.

Водночас уже у 1920-х роках спостерігається поступове посилення ролі держави в організації освітнього процесу, що проявилось у бюрократизації

²¹ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 90.

²² Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 131.

²³ ЦДАЛ України, ф. 179, оп. 1, спр. 233, арк. 16–17.

²⁴ Державний архів Тернопільської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 37.

управління, запровадженні детального обліку учнів та педагогів, а також у формуванні вчительського корпусу як частини державного апарату. Гімназія виступала не лише освітньою інституцією, а й інструментом соціальної інтеграції та мобільності, забезпечуючи доступ до освіти представникам різних соціальних і етноконфесійних груп.

Кардинальний перелом у розвитку гімназійної освіти настав унаслідок реформи 1932 р., яка зруйнувала традиційну модель класичної гімназії та запровадила дворівневу систему «гімназія–ліцей». Ця реформа означала перехід від універсальної гуманітарної освіти до диференційованої та профільної підготовки, що відповідало потребам модернізованого суспільства. Водночас вона сприяла посиленню селективного характеру освіти: ліцей став елітарним етапом, доступ до якого мали лише найуспішніші учні.

Аналіз соціокультурного середовища гімназії засвідчує його виразну поліконфесійність і багатонаціональність. Освітній процес поєднував державну політику уніфікації з практиками збереження етнокультурної ідентичності, зокрема через викладання «руської мови» для українських учнів. Це сприяло формуванню двомовної та культурно гнучкої інтелігенції, здатної функціонувати в умовах багатонаціональної держави.

Важливим чинником стабільності та ефективності гімназійної освіти була кадрова політика, що передбачала високий рівень професійної підготовки педагогів, їхню соціальну захищеність та чітко регламентовану систему кар'єрного зростання. Учитель виступав не лише носієм знань, а й агентом державної політики та морального виховання, що особливо посилювалося в 1930-х роках у контексті ідеологізації освітнього процесу.

Окрему роль у функціонуванні гімназії відігравали механізми соціальної підтримки учнів, які забезпечували доступ до освіти для незаможних верств населення. Система стипендій, пільг та благодійної допомоги дозволяла реалізувати принцип меритократії, сприяючи формуванню інтелектуальної еліти незалежно від соціального походження.

У підсумку встановлено, що гімназія ім. Ю. Словацького в Тернополі у 1919–1939 рр. виступала важливим осередком не лише освітнього, а й соціокультурного та політичного життя регіону. Її трансформація від класичної австрійської моделі до модернізованої польської системи відображає ширші процеси державотворення, модернізації та ідеологізації освіти у міжвоєнній Європі. Досвід цього навчального закладу дозволяє глибше зрозуміти механізми взаємодії між традицією та модерністю в освітній сфері, а також роль школи у формуванні громадянина та еліти в умовах політичної нестабільності.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у порівняльному аналізі функціонування державних і приватних гімназій регіону, а також у вивченні індивідуальних освітніх траєкторій випускників як репрезентантів міжвоєнної інтелігенції.

REFERENCES

- Halai, M. (2011). Administruvannia shkilnytstva Ternopilskoho voievodstva v systemi upravlinnia osvითnoi haluzziu Druhoi Rechi Pospolytoi periodu 1919-1939 rokiv [Administration of schooling in the Ternopil Voivodeship in the system of management of the educational sector of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth in the period 1919-1939]. *Humanitarni ta sotsialni nauky: Materialy III Mizhnarodnoi konferentsii molodykh vchenykh*. Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki. S. 38-42 [in Ukrainian]
- Halai, M. (2011). Stanovlennia ta rozvytok shkilnytstva v Ternopilskomu poviti u konteksti osvითnoi polityky Druhoi Rechi Pospolytoi: 1919-1932 roky [The formation and development of schooling in Ternopil county in the context of the educational policy of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth: 1919-1932]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii, 1*, S. 115-118. [in Ukrainian]
- Halai, M. (2011). Polska systema pidhotovky vchyteliv u 1918-1932 rokakh. [Polish system of teacher training in 1918-1932]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 31*, 281-286. [in Ukrainian]
- Ruda, O. (2019). *Natsionalno-osvითnia polityka uradiiv Polshchi shchodo naseleння Halychyny v 20-30-kh rokakh XX stolittia: Realizatsiia ta retseptsii* [National educational policy of the Polish governments regarding the population of Galicia in the 20s-30s of the 20th century: implementation and reception]. Lviv, 802 s. [in Ukrainian]
- Blicharski, Cz. (1996). Historia gimnazjów i seminariów tarnopolskich. Biskupice [History of Ternopil Gymnasiums and Seminaries], 719 s. [in Polish]
- Sadowska, J. (1999). Jędrzejewiczowska reforma oświaty w latach 1932-1933 [Jędrzejewicz's education reform in 1932-1933]. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, 385 pp. Retrieved from: <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3123/1/doktorat.pdf> [in Polish]

Отримано 19.04.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 30.04.2026

Прийнято до друку 20.05.2026

Submitted 19.04.2026

Received in revised form 30.04.2026

Accepted for publication 20.05.2026